

GESZTUSOK SZÍNPADON ÉS A MINDENNAPI ÉLETBEN: ÉLŐKÉPEK TORDÁN (1900–1911)

Tematika: Torda és társadalma a 20. század elején; a közművelődés formái; eszmények és események a 20. század első felében; az eszmék gesztusokban való megjelenítése.

Terminológia: élőkép, ekkükléma.

A gesztuskommunikációról szóló összefoglaló után ebben a fejezetben tulajdonképpen arról szeretnénk beszélni, hogy a különböző koroknak jellemző gesztusnyelvük van. A test-technikák kutatását Marcel Mauss szociológus-antropológus kezdeményezte. A fogalom a kultúrákban ismert, tanult és alkalmazott gesztusok és testtartások összességét mint technikát nevezi meg. Megállapításai közül a következőket emeljük ki. „Minden társadalomban mindenki tudja és tudnia is kell, meg is kell tanulnia, hogy bármely helyzetben mit kell tennie”. „Mindezeket a társadalmi tekintély révén és számára tanuljuk meg.” A test-technikák életszakaszokra, nemekre, korokra jellemzőek. Egyidőben egyéni teljesítmények és tanult normatív viselkedési formák (Mauss 2004b).

Torda és társadalma az első világháború előtt

A századforduló évtizedeiben a város lakossága dinamikusan alakult. Mind a magyar, mind a román, mind a más etnikai elem számbeli prosperitást mutatott. 1880-ban a városnak 9434 lakója volt, ebből 1794 volt román anyanyelvű (19%). 1890-ben 11079 lakos élt a városban, közülük 2297 román (20%), 1910-ben 13455, közülük 3389 román (25%).³⁰⁶

A 19. század végéig a lakosság nagyobb része földművelésből, gyümölcs- és szőlőtermesztésből, marhatenyésztésből élt meg. Az 1880-as években Jankó János az alábbi mesterségek meglétét jelezte: csizmadia, fazekas, asztalos, kereskedő, szűcs, takács, kerekes, kovács, kalapos, szabó, mészáros, hentes, fésűs, pecsenyesütő, pogácsasütő, tímár.³⁰⁷

A közelmúltban áttekintettük a tordai vallási felekezetek (református, unitárius, római katolikus, görög katolikus, ortodox, izraelita) keresztelési anyakönyveit az 1858–1912

³⁰⁶ A demográfiai adatok forrása: Varga E. Á. 2002.

³⁰⁷ Jankó János „Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népének” etnográfiai leírását készítette el, ezért a hagyományos foglalkozásokat nevezte meg (Jankó 1893: 140). Orbán Balázs a földművesek mellett a fazekasokat, a csizmadiaikat, a szűcsöket, a mészárosokat, a pogácsásokat és a pecsenyéseket említette (Orbán 1889: 264–265).

közötti időszakból, ami árnyalt képet eredményezett. Hagyományosnak számító foglalkozást űzött a kőműves, a téglavető, az ács, az ácspallér, az asztalos, a járomkészítő, a bádogos, a kádár, a tímár, a takács, a kordovános, a csizmadia, a cipész, a szíjgyártó, a kötélgyártó (kötélverő), a nyerges, a szűcs, a takács, a szabómester, a férfiszabó, a ruhatisztító, a kalapos, a füsüs (fésűs), a szítás, a kefekötő, a kaskötő (kosárkötő), a kerekes, a késes, a köszörűs, az esztergályos, a vasesztergályos, a kályhás, a mészáros, a hentes, a molnár (malommester), a pék (sütő), a pogácsás, a zsemlyés, a pecsenyesütő, a szakács, a cukrász, a szódás, a vasműves, a műszerész, az órás, az aranymosó (1899),³⁰⁸ a kocsis, a szerkes, a fiákeres, a fuvaros, a taligás, a szobafestő, a lámpagyújtó (1901), a kéményseprő, a kereskedő, a szövetárus, a kalapárus, a sertéskereskedő, az üvegkereskedő, a rövidárus, a majorságkereskedő, az utazó ágens, a faraktári felügyelő, a zálogházas, a fogadós (vendéglős), a kocsmáros, a serházi vendéglős, az asztali legény, a fodrász, a kertész, a fürdős, a szállásmester, az erdőőr, a ligetőr, a mozgóőr, a temetőőr, a kubikos, a kövező, a flaszterező, az útmester, az utász, a kőfaragó, a napszámos, a szolgáló, a cseléd, a komornyik, a kántor (énekvezér), a harangozó, a zenész, a cimbalmos (1909), a sintér. A lakosság jelentős részének a mezőgazdaság nyújtott megélhetést. Közöttük volt a földműves (földész, mezőműves gazda, szántóvető), a szőlőműves, a szőlőpásztor (vincellér), a mezőőr, a határrendőr, a zsellér, a tisztartó, a pásztor, az újparaszt, az udvari szolga. Új mesterséget gyakorolt a bútorgyáros (1911), a szeszfőző (1897), a szeszraktáros (1894), a tojáskereskedő (1893), a zsidárus (1892).

A közelet átszerveződésének következtében a lakosság körében új foglalkozások jelentek meg. A már jelzett források szerint a város szolgálatában állt a mérnök és a főmérnök, az állatorvos, a gyepmester (állathullaeltakarító, 1904), az építész, a megyei jegyző, a közjegyző, a segédjegyző, a megyei díjnok, az írnok, a levelező (1905), a pénzügyőri felvigyázó, a pénzügyi irodavezető, az adótiszt, az adóhivatali ellenőr, a megyei főszámvevő, a városi szolgabíró, a törvényszéki ülnök, az árvaszéki bíró, az udvarbíró, a városi tanácsos, a városszolga, az irodatiszt, a huszárhadnagy, a fogházőr, a börtönőr, a kapitány, a hajdú, a darabont, a végrehajtó, a csendőr, a járásörmester, a vámos, a detektív (1912), a tűzoltó kocsis, a megyei levéltárnok, a tanító, az iskolaszolga, a tanfelügyelőségi tollnok (1912), a megyei hajdú, az útbiztos. A 19. század végén kiépült a postaszolgálat, a városban olyan új foglalkozások jelentek meg, mint a postakocsis, a postaszolga (1901), a postatiszt (1911), a levélhordó (1894), a távírda vonalőr (1894), a távírda felvigyázó (1897). Beindult a vasúti forgalom, ami kereseti lehetőséget nyújtott olyan kategóriáknak, mint a mozdonyvezető, a pályaőr, a váltóőr, a mozdonyfűtő, a vasúti raktárnok, a vasúti pénztárnok, a kalauz (1912), a vasúti felvigyázó, állomás felügyelő, a vonatmálházó (1894), a vasúti szolga (1892), a vasúti hordár (1900). A pénzforgalmat szabályozó bankokban dolgozott a takarékpénztári titkár, a bankszolga. A város életében feltűnt a nyomdai alkalmazott és a könyvkereskedő. 1877-től 1940-ig a város-

³⁰⁸ Az évszámot új foglalkozások első feltűnéseker szerepeltetjük.

ban folyamatosan volt magyar nyelvű sajtó, olykor egyidőben több újság is napvilágot látott. Az első nyomdaipari vállalat kilenc évvel a lapalapítások kezdete előtt, 1867-ben alakult. Torda vármegye, majd az 1876-ban megalakult Torda-Aranyos vármegye hivatalnokai számban folyamatosan gyarapodtak. 1896-ban megépült a vármegyei kórház, majd 1908-ban a sebészeti kórház. 1907-ben a város kérelmezésére a minisztérium indokoltan tartotta főgimnázium indítását a városban. Az V. osztály 1908-ban indult, s az újonnan megépült impozáns iskolába teljes gimnáziumi tagozat költözött be 1911 őszén, tudós tanári kar vezetésével.

A gyárak gombamód jelentek meg: 1890-ban a mészgyár, 1891-ben a cellulózgyár, 1902-ben a gipszgyár, 1912-ben a szódagyár, 1913–1914-ben a cementgyár, 1921-ben az üvegyár, 1925-ben a kátránypapír gyár, 1935-ben a porcelángyár, 1880-ban újult meg a sörgyár. S ezzel egyidőben feltűnt a munkás (1892), a gépész, a villamos szerelő (1911), a gépfűtő (1894), a fűtő (1909), a gépészkovács (1894), a géplakatos (1892), a gyári tüzelő (1905), a technikus (1897), a gyári kapus (1896), a munkavezető (1905), a kazánkovács (1893), a raktáros (1901).

A új típusú közművelődés új tereket és helyiségeket igényelt. 1844-ben gr. Thoroczkay Miklósné elnökletével megalakult a tordai olvasó nőegylet. A városban 1833-ban létesített kaszinó a városháza közvetlen szomszédságában lévő épületben működött. Itt mutatták be – szerény körülmények között – a vándortársulatok a színpadi produkcióikat. Frissen épült meg a Vigadó, amely különböző, jelentős rendezvényeknek biztosított helyszínt. A város itt fogadta illusztris vendégeit. 1908. május 8-án, gróf Bethlen Bálint főispán beiktatásán 350 személynek terítettek itt asztalt. 1910-ben a hadgyakorlatot megtekintő Jenő főhercegnek itt szolgáltak fel ebédet. Az iparosegylet a jelmezes farsangi bált szervezte ide (1910), a Székely Társaság húshagyó keddi társas estélyt tartott (1910). A kamaraházban (fejedelmi ház) 1907-től közművelődési ház működött. Az új hivatására való átmodellálása Möller István és Lux Kálmán műépítész tervei alapján történt 1911–1913 között. A Széchenyi Liget elsősorban sétatér volt, de mind télen, mind nyáron szabadtéri rendezvények, felvonulások kerültek sorra. A megyeház dísztermében a város lakói előszeretettel gyűltek össze tudománypszerszerű előadásokra. A 200 személy befogadására is alkalmas terem gyakran nem tudta befogadni az érdeklődőket. 1906 őszén az iparkiállítás egy részének helyszíne volt, 1908 őszén a nagyterem látta vendégül a női kézimunkakiállítást. A bányafürdő vendéglője bankettek, kulturális összejövetelek tartására alkalmas volt.

Színházi évadot több társulat hirdetett Tordán. 1910-ben Fehér Károly, az erdélyrészi II. színikerület igazgatója a társulatával 24 előadást hozott a városba. Az évad december 7-én zárult. 1911-ben ugyanez a társulat májustól hat héten át tartózkodott a városban. 1912-ben, 1914-ben Neményi Lipót, 1913-ban dr. Márffy Károly társulatának tapsolt a tordai közönség. A város mindig lázban volt, amikor társulat érkezett. Látogatták az előadásokat, értékelték a darabokat és az alakításokat, a helyi lap részletesen ismertette az alakításokat. Csók Vilma (1885–1922) a vándortársulat vezetőjének, Fehér Imrének volt a felesége, szubrett primadonna. Egy visszaemlékező szerint: *Csók Vilmaék októberben*

szoktak jönni, s itt voltak tavaszig. Kovártélyban laktak, valamelyik olcsóbb vendéglőben kosztoltak. Akinek volt barátja, azt meghívták ebédre. Nagyon hálás közönség volt itt. Aztán akit a tordai közönség nem szeretett, az mehetett. Volt egy Don Vivan, az nem tetszett. Neki egy nagy tortát csináltattak, s mind gombostű volt benne. Volt neki egy emberük, az előrejött, lefoglalta a termet, a színlapokat hordozta házról házra. Akkor már lehetett bérletet váltani. Csók Vilmát nagyon szerették. Gyönyörű hangja volt. Itt halt meg torokgyúgban. Mikor temették, az összes üzletek zárva voltak, amennyi villanykörte, az mind fekete gyászba volt húzva. Az egész Torda a temetésén volt. A színházból temették. Egy nagy stráfszekér vitte a sok virágot utána. Abba a ruhába volt ravatalozva, amiben utolsó este szerepelt. Piros nadrág, kék mente. A János vitézt játszották utoljára. (Bornemissza Tiborné Finta Jolán, sz. 1905)

A város lelkesen követte szülöttének, a szavalóművész, színműíró Tordai Grail Erzsi (sz. 1862) külföldi fellépéseit. Tordai kiszállásai minden alkalommal lázba hozták a város közönségét.

A tordai polgároknak 1907-től nyílt lehetőségük filmnézésre. Az első években a vetítés különböző műsoros estélyek keretében történt. A tordai filmvetítés úttörője két tanár, Péter Antal és Kovács Dániel volt. Az első években mozgóképet vetítettek Katona József életéről, az Alpeselek és a Rajna vidékéről, a Balatonról, Debrecenről. Az első művészfilmek: *Az élet komédiája*, *Rendnek muszáj lenni*. Blum József, az EMKE kávéház tulajdonosa 1908-ban a kávéház fölötti emeleti helyiséget mozgóképszínházzá alakította át, a városba hívta a budapesti Apolló színház mozigépezését. Az előadásokat gyermekek és felnőttek egyaránt látogathatták. 10-12 óra között a földszinti kávéházban ingyenes előadásra került sor. Este 7-9 óra között az emeleti helyiségbe beléptidj ellenében lehetett bemenni. A városban a SELECT és az ASTRA mozgóképszínház vetített.

Gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatási miniszter 1906-ban körrendeletben írta elő: a törvényhatóságok és a tankerületek kezdeményezzenek ismeretterjesztő előadásokat „a nagyobb vidéki kulturális központokon a társadalom alsóbb osztályainak műveltségét” emelendő. Torda hetisajtója örömmel köszöntötte a rendelkezést. A városban nemsokára be is indult a folyamat. A város tanárai és orvosai jártak élen a tudomány népszerűsítésében. A lap 1909-es évfolyamában a következő „szabad líceumi” előadásokról esik szó: Jánky László: *A törekvések lélektanáról* (jan. 10.), Sebők Samu: *A víz meteorológiai szempontból* (jan. 17.), Sebők Samu: *A víz geológiai szempontból* (jan. 24.), Kemény Gábor: *Deanira c. görög szimű ismertetése* (jan. 31.), Pap Domokos: *Erdélyi régi szokások* (febr. 7.), Kratofil Dezső: *Schopenhauer* (febr. 14.), Domány Sándor: *Erdély történeti jelentősége a XVI. században* (febr. 21.), Pallos István: *Balassi Bálint* (márc. 7.), Fogarasi Géza: *Képek a rómaiak életéből* (márc. 14.), Fried Farkas: *A jog a mindennapi életben* (márc. 21.). A lokális közegben zajló tudománynépszerűsítés újfajta szociális eseménnyé változott. Az előadást egyéb vonzó programok követték (filmvetítés, szavalat, zongorajáték, dal). A mozgalom népszerűségére enged következtetni a szervezők azon felhívása, hogy a helyek korlátozott számára való tekintettel az ingyenes belépőjegyet a közönség előzetesen igényelje.

Élőképek tordai színpadokon

1. A Tordai Erzsébet Jótékony Nőegylet 1848-ban alakult meg. Jótékony-esteket, adománygyűjtéseket szervezett. Pénzzel, élelemmel, ruházattal segítette a szegényeket, az árvákat, a szerény életkörülményekkel rendelkező családok iskolás gyermekeit. 1900. december 2-án, vasárnap Vörösmarty Mihályra emlékezett, születésének századik évében. Érdeki Gabriella kisasszony a *Szép Ilonkát* szavaltta zenekísérettel, s „képletek bemutatására” került sor. Ősz Peterdit Sipos Béla, Mátyás királyt dr. Pataky Dániel, Szép Ilonkát pedig Kleinhempel Zsuzsika kisasszony alakította. (*Aranyosvidék* X. 49. 1900. dec. 8. 4.)

A „képletek” előadása a romlatlan, üde környezetben nevelkedett fiatal lány tragédiáját részletezte, a nézők romantikus érzelmvilágát célozva meg. Ugyanakkor feltételezzük, hogy a rendező körültekintően exponálta a pohárköszöntés jelenetében rejlő pátoszt, a szeretett fejedelm iránti hazafiúi ragaszkodást és tiszteletet, valamint a Mátyás király által megfogalmazott országfői felelősségtudatot. A vadászként megismert Mátyás király iránt fellobbant emésztő szerelem áldozatává vált fiatal lány története népszerű versnek bizonyult. Több képi feldolgozása ismert. Orlai Petrics Soma 1858–1866 között több jelenetben örökítette meg a történetet. Az első képeken az ifjú király az erdei lánnyal enyeleg (I. *A les*, II. *A meglepetés*). Szép Ilonka házukba vezeti az ismeretlen vadászt (III. *A beköszönés*). A negyediken a Peterdi biztatására a népet szolgáló királyra poharat ürítő délceg Mátyást állította középpontba, a Vörösmarty Mihályról mintázott ősz Peterdi és Szép Ilonka epizódfiguraként van jelen (IV. *A felköszöntés*). Az ötödik kép *A búcsú*. A hatodik *A felismerés*, amelyen a király alakja kerül háttérbe, s Szép Ilonka arcán a reménytelenség, Peterdién pedig a sajnálkozás fájdalma állapodik meg. *A búsongás* (VII.) a halálba hajló fiatal lányt, a *Gyász* (VIII.) pedig a merengő királyt ábrázolja.

Csupán feltételezni tudjuk, hogy a megjelenített „képletek” Orlai Petrics Soma képeiből ihletődtek. Ha igen, az élőkép rendezője számára a képek kínálták a gesztusok és a díszlet retorikáját.³⁰⁹ (1–4. képek)

1. Orlai Petrics Soma:
Szép Ilonka II. A meglepetés.
(1858–1866 között)

2. Orlai Petrics Soma:
Szép Ilonka IV. A felköszöntés.
(1858–1866 között)

³⁰⁹ A történet valójában összetett. A romantika kora kedvelte a fejedelmi csábítást, az elcsábított lány tragédiáját megjelenítő „nem-kritikus indulatú” műveket (Margócsy 2004).

3. Orlai Petrics Soma:
Szép Ilonka VI. A felismerés.
(1858–1866 között)

4. Orlai Petrics Soma:
Szép Ilonka VII. A búsongás.
(1858–1866 között)

2. Az Oltáregylet 1904. március 5-én, szombaton a városi Vigadó nagytermében gazdag műsorra hívta a város közönségét. Az est folyamán három élőkép került bemutatásra. A program második pontja volt a *Feltámadás*. Bornemisza Lujza, Czákó Ilona, Csipkés Erzsike, Tutsek Rózsika és Velits Ilonka úrhölgyek Jenny Henrik festő (?) művének jelenetét reprodukálták. A programban ötödik helyen a romantikus Liezen-Mayer Sándor *Árpádházi Szent Erzsébet* című festményét jelenítette meg Lovassy Viola, Polonyi Sándorné, Széplaky Ödönné úrhölgy és Lőrinczy Ákos. A művész több változatban festette meg a könyörületes szent asszonyt. Utólag nem tudni, a belső térben vagy pedig a téli tájban megfestett jelenet került bemutatásra a tordai színház pódiumán. (5–6. képek)

5. Liezen-Mayer Sándor:
Árpádházi Szent Erzsébet.
(é. n.)

6. Liezen-Mayer Sándor:
Árpádházi Szent Erzsébet.
(1882)

A nyolcadik programpontot képező élőkép szereplői Erdélyi Elemérné úrnő, valamint Novák Miklós és Osztián Ernő. Szintén festmény képezte a jelenet kiindulópontját, a szerző ezúttal Madarász Viktor. A képen Izabella királynő látható, amint Martinuzzi jelenletében a kis János Zsigmondot bemutatja a török követnek. (7. kép) A festmény a millenniumi kiállításon vált híressé. (*Aranyosvidék* XIV. 9. 1904. febr. 27. 5.) Az első két élőkép vallásos érzelmeket kívánt kiváltani. Liezen-Mayer Sándor a könyörületes, segítőkész, mértéktartó, az árvákat és a szegényeket felkaroló szent példázatát idézte meg. Mi ösztönözte az Oltáregylet tagjait Madarász Viktor festménye életre keltésére? Habár az unitáriussá lett János Zsigmond 1568-ban Tordán jelen volt azon a diétán, amelyen Dávid Ferenc a vallásszabadságot – a világon először – kimondta, Erdély első – és unitárius vallású – fejedelmére, valamint az eseményre való illetően emlékezés aligha lehetett az Oltáregylet szándéka. Inkább az az esemény képezte a bemutató üzenetét, amelynek a képen látható jelenet részét képezte. Hiszen a török követ látogatása, a csecsemő János Zsigmond I. Szulejmán szultán elé kérése egybeesett Buda elestével, csellel való bevételével, azaz a másfélszáz éve török uralom kezdetével.

7. Madarász Viktor: Izabella királyné Szulejmán szultán követét fogadja. (azonosítatlan év)

3. 1905. január 14-én, szombaton a Tordai Erzsébet Jótékony Olvasó Nőegylet újra műsoros estélyt hirdetett. A belépés díjtalan volt, ám a rendezők gyerekek és szegények számára gyűjtöttek segílyt. A műsoron szereplő élőkép címe: *A három grácia*. Előadta dr. Vertán Endréné, Nemes Irén és Czakó Esztike. (*Aranyosvidék* XV. 1. 1905. jan. 7.) A természeti környezetbe helyezett, a görög ókorban Khariszoknak, a római kultúrában pedig gráciáknak nevezett lányok művészi ábrázolásai folyamatosan a női szépséget, az ember és a természet harmonikus egységét jelenítették meg. A tordai előadásban a jelenlévők a nők, a kecses mozdulatok és a pompás öltözet szépségét csodálhatták.

4. A Tordai Iparosok Önképző Egylete évtizedeken keresztül kulturális eseményeket, táncestélyeket szervezett. 1905. szeptember 17-én, vasárnap könyvtáratavatási ünnepélyt tartott, amely egyúttal a város szülöttére, a regényíró Jósika Miklósról terelte a figyelmet. A könyvtáratavatási megnyitó beszédet dr. Vertán Endre országgyűlési képviselő, az egylet díszelnöke tartotta, az íróra az egylet elnöke, Harmath Domokos emlékezett, a könyvtárat Zilahi Sebess Andor polgármester avatta. A szülőház falán a tordai nők (42 nő, 12 lány) babérkoszorúval jelölték meg az emléktáblát és az író arcképét. A koszorú feliratát – *A tordai nők kegyelete, Báró Jósika Miklós emlékének* – Keresztes Valéria „szíveségből” hímezte. Az esti műsort énekszám nyitotta, a vármegyei főjegyző Lovassy Andor méltatta Jósika Miklós életét és életművét, monológ került bemutatásra, több hangszeres zeneszám szórakoztatta a jelenlévőket (zongora, hegedű). Ilyen keretben vált láthatóvá a *Jósika Miklós Apotheozise* című élőkép. A műfaj az ókori művészettől kezdve ismert, egy erényekben gazdag halandó személyt istenek társaságában, túlvilági környezetben ábrázol. A szűkszavú beszámoló nem árulja el, a regényíró ki személyesítette. S az is csupán feltételezhető, hogy a túlvilágon lelkes angyalok fogadták őt, Adorján Mariska, Bölöni Aranka, Csuka Margit, Gajzágó Adrien, Gombos Czilike, Kimpel Erzs, Kimpel Ilonka, Polonyi Erzs, Polonyi Sarolta, Székely Irma, Széplaky Juliska, Varga Ila alakításában. (*Aranyosvidék* XV. 39. [36.] 1905. sept. 9.)

Az élőkép vitathatatlan hatását Jósika Miklós tordai népszerűsége biztosította. Habár műveit már kevesebben olvasták, születésének 100. évfordulója hosszasan és intenzíven ráirányította a figyelmet. Ekkor, 1894. április 25-én a kolozsvári Házsongárdi temetőben temették el a Drezdából hazahozott hamvait. Az évforduló alkalmával az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, az Erdélyi Irodalmi Társaság és a Kisfaludy Társaság rendre emlékülést szervezett. A legnagyobb méretű az EMKE Tordán lezajlott emlékülése, amelyen mind előadók, mind a város és a környék lakói nagy számban jelentek meg. A rendezvény kiemelt mozzanata volt az Apáti Abt Sándor szobrász által faragott emléktábla és dombormű elhelyezése a szülőház falán. A rendezvény bankettjén 400 résztvevő volt jelen. Mindhárom emlékülés emlékkönyv megjelentetésében finalizálódott. Jósika Miklós kultusza ezekben az években tetőpontra hágott.³¹⁰ A városban utca viselte a nevét, 1879-től a Tordai Iparosok Önképző Egyletének könyvtára Jósika Miklós Emlékkönyvtár nevével vette fel, s az 1910-ben indult főgimnázium önképző körét is a regényíróról nevezték el. 1905-ben az Egylet emlékalbumot jelentetett meg.

5. 1905. november 18-án a nőegylet ismét adománygyűjtő Bazár-Estet szervezett. Ez alkalommal az élőkép a *Jótekonyság nemtője* címet viselte, s Ádámosy Gáborné úrnő, Farkas Jolán kisasszony és Nagy Ibike adta elő. A programban hegedű- és cimbalomjáték, ária, szavalat szerepelt. (*Aranyosvidék* XV. 47. [44] 1905. nov. 4. 4.)

A városban évek óta napirenden voltak az adománygyűjtő akciók. Különböző egyesületek szerveztek adománygyűjtő, leggyakrabban táncestélyeket, s a helyi lap terjedelme-

³¹⁰ Jósika utóéletét és kultuszát összefoglalta M. Bodrogi 2003, különösen 116–123.

sen közölte a felülfizetők névsorát. Segítették a szegényeket, az árvákat, a szegény családok iskolás gyerekeit. A nőegylet havonta támogatta a „házi szegényeket”, ünnepek előtt pedig rendkívüli támogatást nyújtott. Karácsony minden évben az adományosztogatás ideje volt. Az élőkép témájának megválasztása tehát aktuális volt.

A források szűkszávsága miatt nem tudhatjuk, milyen vizuális kompozíció nyűgözte le a nézőket. A város szülötte, a szavalóművészként ismert Tordai Grail Erzszi színdarabokat is szerzett. 1898-ban Budapesten jelent *A tél tündére* című „játék versben”. A játék alaphelyzete a következő. Tündér az öröm, a mese, az ünnep, a vígság és a jótékonyság nemtőjét a földre küldi, jótettek végrehajtására. Mikor visszatérnek, ki-ki beszámol egy-egy tettéről, amit a darab élőképszerűen jelenít meg. A jótékonyság nemtője egy megfagyott gyermeket emel ki a hóból, s vele érkezik a tündér elé, aki a a gyereket életre kelti. A színdarab több bemutatást ért meg (Tordai Grail 1898). 1903-ban a játékot nagybányai iskolások is színre vitték. A krónika szerint a jótékonyság nemtőjének jótette „be sok édes szülőnek varázsolt könnyeket a szeméibe” (*Nagybánya* I. 1903. máj. 14. 3.).

6. 1906. március 15-én az iparosok önképző egylete a Kossuth szobor építésére és az idős honvédek megsegítésére szervezett hangversennyel egybekötött adománygyűjtő műsort. Ifj. dr. Balogh Elek úr ünnepi beszédet mondott, Héczei Lajosné úrnő és Harmath Adél kisasszony, dr. Bíró Kálmán úr zongorán játszott, dr. Abt Jenőné úrnő és dr. Bardocz Gyula úr szólóéneket, Ruttkai Elemér úr monológot adott elő, Hirsch Manoné úrasszony és ifj. Szakács Gyula szavalt. A műsorban kiemelt helyen szerepelt a *Szabadság Apotheosse* címet viselő élőkép, amelyet Dunai Árpád „színházi diszmester” rendezett. Az iparosok műkedvelő csoportja vállalkozott bemutatására. Főszerepet játszott a Kossuth Lajos alakító Sterl Gyula úr, valamint a Petőfi Sándort személyesítő Nagy Gyula úr. Dunai Árpádné pedig Pannoniát személyesítette meg. (*Aranyosvidék* XVI. 10. 1906. márc. 10. 3.) A cím és a szereplők alapján a *Kossuth Lajos nagy hazánkfia emlékeül* címmel 1894-ben sokszorosított könyomatú emléklap szolgálhatott a jelenet alapjául. Ezen Kossuth Lajos ravatalon fekszik, az előtérben Hungária térdel, a háttérben a dicsőség nemtője, kezében koszorú és palmaág, egyik oldalon Petőfi Sándor nemzetőri ruhában, két kezében kard és zászló. A másik oldalon kaszás paraszt áll őrt.³¹¹

A rendezvény 281 korona adományt eredményezett, amiből 119 koronát a kiadásokra, 162 koronát pedig jótékonykodásra fordítottak, 50 koronát a szoborra, 112 koronát pedig szegény honvédek között osztottak ki.

7. 1906. április 28-án, szombaton a tordai oltáregylet és a vonószenekar tánccal egybekötött közös műsoros estélyt rendezett a Vigadóban. A műsort a *Mária és a hozzá fohászzkodó Szent Imre* című élőkép nyitotta meg, dr. Vertán Endréné és dr. Pál Gábor előadásában. Az előadást orgonajáték támasztotta alá. A mutatvány sikerét jelzi az, hogy a függönyt többször is fel kellett húzni. Ezt követte a program további 5 pontja, a vonószenekar szereplése, melodráma, cimbalom és zongora kísérettel, versolvasás, egy ótéves

³¹¹ A kép leírása: Fülemile 1994: 231.

kisfiú füttykupléja. (*Aranyosvidék* XVI. 17. 1906. ápr. 28. és 18. 1906. máj. 5.) Az előadás vallásos erényt jelenített meg. István király fia, a lilios herceg örök hűségre kötelezte el magát Istennek.

8. 1906. december 8-án, szombaton az Erzsébet Jótékony Nőegylet a Vigadóban bazárestélyt tartott. A változatos program a következőképpen alakult. A *boszorkányégetés* élőképen Lovassy Viola állt a középpontban. Ezt követően Liszt rapszódia hangzott el, egy vígjáték került bemutatásra, vonósnegyes lépett fel. Az estet további élőkép zárta, *Zrínyi Ilonát elszakítják gyermekeitől* címmel. Zrínyi Ilonát gróf Bethlen Sándorné, Ferencet Lovassy Lacika, Júliát pedig Széplaki Irénke alakította. (*Aranyosvidék* XVI. 48. 1906. dec. 1. 4.)

Az élőkép Madarász Viktor *Zrínyi Ilona a vizsgálóbíró előtt* című (1864) festményének egyik epizódját jelenítette meg. Az anya testtartása és arca egyszerre fejezi ki a gyermekek védelmére való végső elszántságot, valamint a férj emléke és a haza, a szabadság ügye melletti bátor kiállást. Az élőkép bemutatásával a Nőegylet mind a női bátorság, mind Rákóczi fejedelem emléke előtt hódolni kívánt. (8. kép)

8. Madarász Viktor: Zrínyi Ilona a vizsgálóbíró előtt. (1864)

9. 1907. április 5-én, pénteken a városban Rákóczi-ünnepélyre került sor, „trónbiktatásának” 200. évfordulója alkalmából. A házakra lobogót tűztek, a főtéren reggel körzene, délután főtéri zene szólt, az iskolák szünnapot tartottak, a templomokban istentisztelet zajlott. Este a színházban műsort mutattak be: 1. Rákóczi-nyitány (Koszata

Laji zenekara). 2. Rákóczi keserve, Rákóczi búcsúja (Tordai Dalkör). 3. Megnyitó beszéd (Szenkovits Aurél). 4. Gyöngé violának (D. Veress Piroska). 5. Rákóczi Ferenc Rodostón, dr. Váradi Antal költeménye. Melodráma. (Kratofil Dezső szaval, Miron Ida zongorán, dr. Bardocz Gyula gordonkán, Nagy Berta cimbalmon kíséri.) 6. Czinka Panna, Farkas Imre verse (Nagy Ida szaval). 7. Kuruc dalok (Derzsi Zoltán). 8. II. Rákóczi Ferenc Erdélyben. Emlékbeszéd. (dr. Szádeczky Lajos, történész, Kolozsvár) 9. *II. Rákóczi Ferenc fejedelmi beiktatása*. Élőkép villanyfényben. 10. Rákóczi-zászló felavatása. Rákóczi imádása (Tordai Dalkör). Felavatási beszéd (Lőrinczi Dénes). 11. Rákóczi induló (Tordai Dalkör). (*Aranyosvidék* XVII. 12. 1907. márc. 23. 5.)

Az élőképben 18 történelmi személyiség jelent meg, a fejedelmet gróf Bethlen Béla alakította. Továbbá a színpadon megszámlálhatatlanul voltak jelen „Erdély országrendi követei, székely nép és Rákóczi kopjásai”, 13 nő pedig előkelő hölgyet alakított. A város 1903-tól rendelkezett villanyárammal. Erre az alkalomra a Vigadó színpadját is villanyfényvel világították meg.

10. 1908-ban a március 15-i megemlékezés szokás szerint a Vigadóban zajlott. A műsort Koszta Lajos zenekara nyitotta, majd dr. Vertán Endre országgyűlési képviselő tartott beszédet. A Tordai Dalkör Dankó Pista Kossuth-dalát énekelte. Boross Elek rendőrkapitány saját alkalmi versét szavalta el. Egy vonósnégyes bihari kesergőt adott elő. A díszelőadást dr. Márki Sándor kolozsvári egyetemi tanár tartotta, *Deák honvédek* címmel. Egy melodráma és több szabadságdal hangzott el. A szünet utáni színpadi produkciók következtek, egy dráma költemény, s zárószámként a *Szabadság ünnepe* című élőkép. (*Aranyosvidék* XVIII. 12. 1908. márc. 21. 4.)

11. 1909-ben a március 15-i műsor élőképe *Petőfi halála* volt. A tudósítás nem vállalkozik a kép szerkezetének bemutatására, csupán annyit jegyez meg, hogy a produkciót a sikeres teljesítmény miatt a közönség megújrázta. Ennek ellenére a képet nem nehéz

9. Madarász Viktor: Hazám (Petőfi halála). (1875)

magunk elé képzelünk, hisz Petőfi „a nemzet összes elveszített vértanúját megtestesítő, alakja a szabadságharc utáni nemzetgyász egyik legfőbb szimbólumává válik”, s halálának romantikusan megjelenített képe az 1850–60-as évektől közismert. A *Hazám* szót a vérével a földre író költő romantikus ábrázolása Madarász Viktortól származik, 1875-ből. (9. kép) A jelenet emléklapokra is rákerült. Lotz Károly 1899-ben klasszicista stílusban örökítette meg a pillanatot. A csatatéren angyal vigyáz a hős költőre. (10. kép)

10. Lotz Károly: *Petőfi halála*. (Marastoni József litográfiája, 1899)

12. A következő évben megjelenített élőkép főszereplője szintén Petőfi.

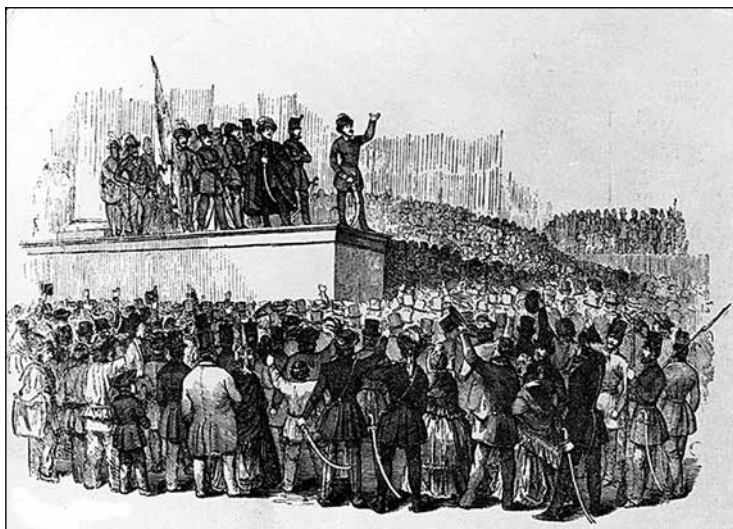
Délelőtt az iskolákban zajlott megemlékezési szertartás. Délután 15 órától a 100-as bizottság rendezett ünnepélyt, ahol az egyletek, testületek saját zászlójuk alatt vonultak, elhangzott a szózat, a nemzeti dal, az ünnepi beszéd, valamint válogatás katonadalokból. Este 8 órától a Tordai Iparosok Önképző Egylete a Vigadóban rendezett ünnepélyt, amelynek programjában induló, hazafias dal, a himnusz, ünnepi beszéd, szavalat szerepelt. Nagy Gyula szervezésében élőkép került bemutatásra: „A Talpra magyarnak Petőfi által 1848 március idusán történt elszavalását hűen ábrázolta.” (*Aranyosvidék* XX. 12. 1910. márc. 19. 4.)

Bár az ünnepségről szóló tudósítás nem segít a kép rekonstruálásában, mégis nehéz dolgunk. A Múzeum téren a tízezres tömeg előtt szavaló Petőfit korabeli rajz örökítette meg. (11. kép)

Itt kell megjegyeznünk, hogy Petőfi többszöri tordai tartózkodása ellenére a városban Petőfi-kultusz nem alakult ki. A rá való emlékezés nem szakadt le a március 15-i ünnep-

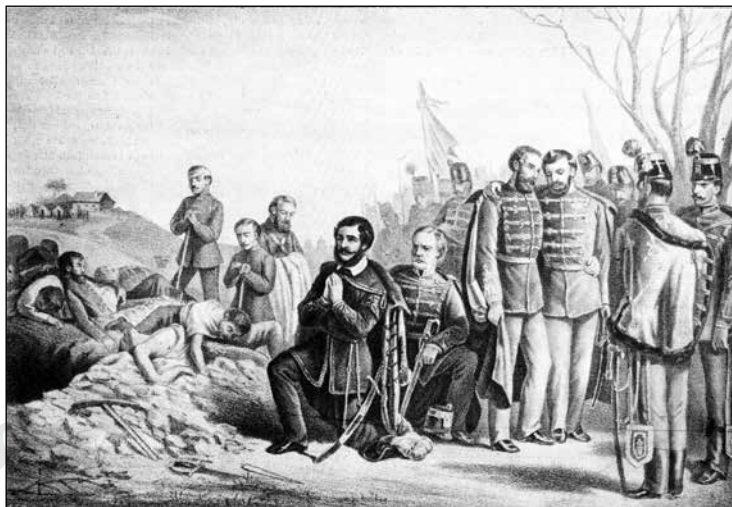
ségekről. Sőt, amint az élőképek jelenetei is bizonyítják, a márciusi megemlékezésekben is az országszerte forgalmazott jelenetek tartották ébren emlékét. Habár Miklós Ida naplója³¹² több olyan élesen exponált jelenetet is megörökít, amely megjeleníthető lett volna. Így a rá való emlékezés nem lokalizálódott július végén, a Tordáról való távozás időpontjában. A Petőfi halálára való emlékezés folyamatosan Fehéregyházán és Segesváron történt. Ide kirándulóként Tordáról is rendszeresen elzarándokoltak. Az ünneplésről a tordai lap rendszeresen tudósított eseményelőzetes vagy beszámoló formájában.

13. 1910. október 15-én a vármegyei tanítótestület adott hangversenyt, a Tordán létesítendő Tanítói Otthon javára, a Vigadó nagytermében. Szavalat, dialógus, zongorajáték, vonósnégyes és népdalok után több képben Arany János *Tengerihántás* című balladája került bemutatásra. Előzetesen Pallós István, a főgimnázium magyartanára ismertette a művet. A jeleneteket 31 személy jelenítette meg. Sipos Béla a tanyásgazdát alakította, ő adta elő a két szerelmes történetét. Az élőképek alatt dr. Bardocz Gyuláné énekelt. (*Aranyosvidék* XX. 41. 1910. okt. 8. 6.) A népes földműves lakossággal rendelkező városban október közepén a tengerihántás nem volt ismeretlen. Az előadás a romantika korában divatos népi életképekben jelenítette meg a munkafolyamat hangulatát. A szerelmi történetet mély érzelmek képi feldolgozására nyújtott lehetőséget (szerelem, szenvedés, büntudat).

11. Petőfi Sándor: Nemzeti dal. (Korabeli rajz)

³¹² Miklós Ida paplányként szemtanúja volt Petőfi Sándor tordai látogatásainak. Petőfi Tordához való ragaszkodását bizonyítja az a döntése, hogy családját Bem táborába való induláskor Tordán helyezze biztonságba. Ezért feleségét és fiát Tordán látta utoljára.

12. Kreith Béla: Kossuth imája. (Korabeli rajz)

14. 1911. március 15-én *Kossuth imája* került bemutatásra. Az ünnepi program 18,30-kor kezdődött a Tordai Iparosok Önképző-Egylet szervezésében. A Tordai Dalkör elénekelt a Himnuszt. Ezt követően a város gyakori és kedvelt vendége, dr. Cholnoky Jenő egyetemi tanár tartott előadást, *Erdély gazdaságának felvirágoztatása* címmel. Több szavalat és énekszám elhangzása után a műkedvelők álltak színpadra, Okányik Lajos plébános *1848 vagy az úr és jobbágy* című, frissen keletkezett, három felvonásos „eredeti szomorújátékát” adták elő, egy „bezáró allegorikus képpel”. Végül a *Kossuth imája* című élőkép került színpadra. Kossuth Lajost Sterl Gyula személyesítette. A képet hegedűkettős festette alá. (*Aranyosvidék* XXI. 10. 1911. márc. 11. 5.)

A magyar szabadság és szabadságharc sorsát jelentősen befolyásoló kápolnai csata és vereség 1849. február 26–27-én zajlott. A Roboz István által írt, Kossuth Lajos szájába adott ima egyszerre dicsőítette a harc áldozatait és további küzdelemre lelkesítette a túlélőket. Rövid idő alatt, különböző nyelvekre lefordítva bejárta egész Európát. A jelenetet Böhm Pál festette 1898–1899-ben, gróf Kreith Béla rajzolta meg; a rajz emléklapokon, könyvmotívumokban variálódott. A kép középpontjában Kossuth Lajos imára összetett kézzel térdel, bal oldalán és mögötte tisztjei és katonái, jobbra a hősi halottak és a nyitott sír. (12. kép)

Az emléklapok Kossuth-ábrázolásai a honfoglalás évfordulója táján váltak a Kossuth-kultusz részévé, ez pedig, a maga rendjén, a kiegyezést követő években erősödött meg. Népszerűvé vált *A szabadság öröm-ünnepé. A magyar nemzet lánglelkű bajnoka Kossuth Lajos* (1887) és a *Kossuth Lajos és az aradi vértanúk megdicsőítése* (1894) című kép (Fülemile 1994: 224). A vérét a szabadságért kiöntő Petőfivel szemben Kossuth „ma-

gatartása állandó modellje lett a hontalanoknak, az emigráns politikusoknak”, a szélrózsa minden irányába szétszórt magyarságnak (Kocsis Gy. 1998: 47).

Az élőkép kiválasztásának s majd sikerének a művészi kvalitáson, a kép drámai és hazafias retorikáján túl egyéb motivációja is volt. Torda polgárait az általános honpolgári érzelmeken túl közvetlenebb szálak is kötötték Kossuthoz. Kossuth Lajos Torda négy neves díszpolgárának egyike volt. Báró Kemény Györgyöt 1886. július 28-án, Orbán Balázst 1889. augusztus 29-én, Kossuth Lajost 1889. szeptember 18-án, Jókai Mórt pedig 1893. május 3-án, mondhatni közfelkiáltással választották a város szellemi patrónusává (Nessenfeld 1894).

Kossuth 1894. március 21-én bekövetkezett halálának híre és a gyászszertartás krónikája Torda sajtójában évtizedeken keresztül a legdrámaibb és legindulatosabb kezelésben részesült. A város elöljárósága a hír hallatán 8 napi gyászt rendelt el. Az *Aranyosvidék* a gyász hír döbbenetes hatását így ragadja meg: „A rémítő hírre a főtér majdnem minden épületén azonnal gyászlobogó lengett. Délben a harangok zúgása is kifejezést adott a nemzet nagy gyászának. Az esti vigadó termekben a máskor zajos mulatságot ünnepi csend váltotta fel. A város egy halottas ház képéhez hasonlított.” (*Aranyosvidék*. 1894. márc. 24.) Az *Aranyosvidék* című lap hasábjain olvasható Nessenfeld Miklós verses nekrológja, amelynek alaptónusát első soraival szemléltetjük:

„Meghalt édes Apánk! Sír végig a hír a hazában...
Meghalt édes Apánk – Hunnia árva levél...”

A nekrológ frazeológiájához hasonlóan expresszív a város képe. „Torda megható látvány a belépő idegenekre nézve. Az első utcában, a hídutcza és az egyházfalva utcában már az első napokban minden házon lengett a gyászfátyol, nem is említve a főtért, hol az első táviratra legelőbb a kaszinó, a városháza és a »Korona« jelezte nagy lobogójával a mély gyászt. – Némely házon kettő is leng, hogy helye legyen a zenekarok gyászának is. Az első és második zenekar is osztozni kíván mindnyájunk fájdalomában. Impozáns a kereskedők nagy trikolórja fátyollal bevonva. A város legelrejtettebb szegletén, a kis viskók ablakaiból is, ha nem egyebet, a szegény asszony fekete kendőjét lengeti a szél...” (*Aranyosvidék*. 1894. márc. 31.)

A város 10 tagú küldöttséget nevez ki a fővárosi gyászszertartáson való részvételre. A küldöttséggel együtt többen saját költségükön utaznak fel Budapestre. A város a gyász első óráiban dönti el, hogy egyik legnagyobb terét Kossuth-térnek keresztelik el, s az itt felállítandó szoborra a gyűjtés azonnal elkezdődik.

Az itthon maradók a temetés napján a főtéren 10 órakor kezdődő gyászünnepélyen búcsúznak a nagy halottól.

Ezek voltak azok az előzmények, amelyeket megidézett az 1911. március 15-én este bemutatott élőkép.

15. 1911. április 9-én a tordai közönség az ótordai Kálvin Szövetség szervezésében részesült újabb élményben. A szövetség 1909. karácsony 2. napján alakult, a hitélet ben-

sőségessé, elevenné tétele végett. Védnöke gróf Bethlen Bálintné, gróf Bethlen Sándorné, elnöke Nagy Mózes. (*Aranyosvidék* XX. 4. 1910. jan. 22. 4.) A műsort lány énekkar nyitotta zsoltár éneklésével, ezt követően dr. Kenessey Béla református püspök tartott előadást. Ezután következett a *Jézus a kisdedek között* című élőkép. Vonósnégyes után Berde Mária egyetemi hallgató saját költeményét szavalta el. Az újabb élőkép címe *Az Úr veled vagy!* Verdi operájának részlete után bemutatott a harmadik élőkép címe: *Szent asszonyok a sírnál*. Az élőképekben 15 nő és 4 férfi lépett fel. (*Aranyosvidék* XXI. 14. 1911. ápr. 8. 5.) A korabeli sajtó elismeréssel méltatta a művészi teljesítményt. Idézzük: „Jézust igen művészileg ábrázolta Blaskovich Géza”. Az úrangyalát Bornemisza Gyuláné, Magdolnát Lovassy Viola alakította. „Rendkívül megkapó hatású és plasztikusan érvényesülő élőkép volt ez [*Az Úr veled vagy!*], a mely ugy a belőle kiáradó mély vallásos hit és rajongás, mint a festészeti szempontból csodásan szép kidolgozás által egyaránt elragadta a lelkeket s a közönségből hosszas tapsot váltott ki.” A harmadik élőkép „szintén ügyesen és finom művészi érzékkel volt összealkotva” (*Aranyosvidék* XXI. 15. 1911. ápr. 15. 3.) Bár a szervezők a rendezvény bevételével a templomfűtést kívánták támogatni, a három élőkép a húsvét előtti második vasárnapon a közelgő ünnep üzenetére hangolt rá a nézőket.

16. Néhány nap múlva, 1911. május 2-án az Oltáregylet a római katolikus templom világítására gyűjtött pénzt, a Vigadóban tartott műsoros estén. A változatos zeneszámokban gazdag programot egy vígjáték zárta, *A doktor* címmel, amelybe három humoros életkép illeszkedett: *Az eset komoly*, *Csak szigorú diétát*, *Holnap ismét jövök*. (*Aranyosvidék* XXI. 17. 1911. ápr. 29. 5.) A krónika szerint „A frappáns hatású szép élőképet a közönség zajos tapsal többször megújrazta”. (*Aranyosvidék* XXI. 18. 1911. máj. 6. 2.)

17. A főgimnázium tanulói 1911. december 21-én este a Vigadóban műsoros diákbált tartottak a Báró Jósika Miklós Önképzőkör szervezésében. A beharangozás szerint „a műsor egyik fénypontja lesz Arany János »Tetemre hívás«-ának korhű előadása és leghatásosabb jelenetének nagyarányú élőképe”. (*Aranyosvidék* XXI. 48. 1911. dec. 2. 4.) A beszámoló szerint az élőképen „a nagy csoportozatban részt vett több alakítás megkapóan érvényesült.” A verset Viski Ferenc tanuló szavalta, a jelenetet egy úrnő, 9 kisasszony és 16 tanulófű adta elő. (*Aranyosvidék* XXI. 51. 1911. dec. 23. 5.) A ballada történetének vizuális narratíváját Zichy Mihály készítette el (1895–1898), kulcsjelenetét, Kund Abigél drámáját Gyárfás Jenő örökítette meg (1881). A ravatalnál felvonuló személyek társadalmi sokszínűsége, a feszült érzelmek, a kíváncsiság, a döbbenet, a szenvedés számtalan lehetőséget kínált az alakításhoz. (*13–14. képek*)

A világháború előtti, a sajtó által követhető időszakban, 1900 és 1911 közötti 12 év alatt a városban 17 alkalommal került sor élőkép bemutatására.

13. Gyárfás Jenő: Tetemre hívás. (1879)

14. Zichy Mihály: Tetemre hívás. (1894)

Következtetések

1. A város életében megjelentek olyan új eszmék, eszmények, értékek, érvek, amelyek áthatották a város lakosságát és helyet kaptak mindennapi életükben és mentalitásukban.

Valójában Torda egy eszmének köszönhetően került be a köztudatba, s talán mindmáig ez az eszme biztosítja ismertségét: a vallási tolerancia, a különböző bevett vallások

szabad gyakorlásának és terjesztésének gondolata, amit Dávid Ferenc 1568. január 13-án terjesztett elő az országgyűlésen.

A nemzeti szabadságért való lelkesedés és áldozatkészség a város lakosainak tudatában Petőfihez kapcsolódva állandósult. Petőfi háromszor szállt meg a városban, az ótordai református parókián, s minden alkalommal jól érezte magát. 1849. július 20-án feleségével és héthónapos fiával érkezett. 22-én itt búcsúzott el tőlük, a református lelkes gondjaira bízva őket. Tordára címzett utolsó ismert leveleiben a szabadságvágy és a családi ragaszkodás újra és újra hangot kapott. Az forradalom győzelmi hírére Torda város lakossága lelkesedve fogadta. Április folyamán önkéntesekből álló nemzetőrséget alakítottak Kemény Farkas, Thoroczkay Miklós, Szász Mózes vezetésével. A jelentkezőket öt századba osztották be, s azonnal megkezdték harci kiképzésüket. 1848 áprilisában „három század gyalog és egy század lovas nemzetőr szereltetett fel.” „Torda önkénteseinek hősokké felavató vérkereszttségére” 1848. december 25–26-án került sor. E győzelem után Bem József seregében harcolhattak a bethleni (1848. december 28.) és a besztercei (1848. december 31.) csatában. Kemény Farkas báró vezetésével 1849-ben a naszódi, a gálfalvi, a szelindeki, a nagyszebeni, később a vízaknai, a szerdahelyi, a szászsebesi, szászvárosi, majd a döntő piski csatában.

Az önkényuralom elleni tiltakozást Torda is a Kossuth-kultuszban élte. Az 1878-as parlamenti választások előkészítésekor Orbán Balázs az 1848-as függetlenségi eszmét képviselve fordult meg Tordán, „Testvérenek”, Szabó Lajos ügyvédnek írott levelében a következőképpen fogalmazott: „Épen most érkeztem fárasztó utamból vissza, s még le se ráztam az ut porát s már is visszaröpítem gondolataimat Tordára, melynek magasztos lelkületü ön érzetes polgársága közt oly otthon éreztem magamat, mint a havas lakója, ki a büzhödt főváros légköréből a bércek élenyudus légáramlata közé jutva táguló tüdővel lélegzi be az üdítő az éltető, a gyógyító légbalzsamot. Torda egy oázis a Kormánypart rothadt mocsárja közepette; a sivatag homoktengere közt egy pálmákkal koszoruzott sziget, egy valódi éden, hova a keseredett lelkü hazafi felüdülést keresve menekülhet; s bámulatra ragadtatik a közromlottság közepette megovott tiszta³¹³ erkölcsök tisztaságán; e városból és e várossal regenerálni lehet egy egész fél országot, ez egy oly stratégiai pont honnan oly lelkes vezérek segélyével mint ön a fél Erdélyt hiszem vissza hodíthatni ha nem most de a jövő választáskor bizonynal. Ezért örülök én a Tordai tér foglalásnak, mert az egy oly várunk lesz, honnan jövőben biztosan operálhatunk. [...] Buzdítsa kedves testvér polgártársait erélyes közreműködésre; tekintse pártunk minden tagja magát egy mozgó apostolnak; áldás fogja minden léptüket körül sugározni, s öntudatunk bizonynal megadandja a nemes tetteiből eredő azon jutalmat, mit a hatalmasok megadni nem tudnak csak a tiszta kebel szentélye képes szét árasztani. Legyen Torda a mi bevehetlen Gibráltárunk mely elzárja a tisztátalan és fertőztetett hajoknak át evezését a hazafiság szoros utján. Legyen egy örtelep a melyen ne tudjon tul hatolni a hazaárulás ragálya.

³¹³ A szó a kéziratban áthúzva.

Legyen azon vesztég intézet, melyben a megfertőztetettek is megtisztuljanak, s szegény kis hazánk meg tisztassék a romboló Tisza árja által ide sodort iszaptól.” (1878. júl. 30. Kolozsvári Állami Levéltár, nr. Fond 510.)

Gazdasági-kereskedelmi jellege ellenére eszmék épültek be az 1906 őszén tartott ipar-és mezőgazdasági kiállításba. Az 1844-ben kezdeményezett Magyar Védő Egyesület tordai fiókja 1904-ben alakult, majd ennek szakosztálya, a Sorompó-liga 1906-ban. Az általa szervezett kiállítás explicit üzenetet hordozott: a gazdálkodás, a termelés mennyisége és minősége a megélhetés és az életszínvonal alapja; a lakosságelvándorlás oka a munkanélküliség; a vásárlás és a fogyasztás a – külföldi termelőkkel és kereskedőkkel szemben – a helyi termelők, a nemzeti gazdaság támogatásának gesztusa.

A 19. században Európa-szerte elterjedt egyik „eszméáramlat” a paraszti hagyományok iránti felelősséget tudatosította. Állandósult a néprajzi gyűjtés és néprajzi múzeum alapításának szándéka. Az 1891-ben indult *Aranyosvidék* című regionális lap olvasóit több alkalommal a hagyományok gyűjtésére ösztönözte. 1893-ban a lap néprajzi rovatot nyitott, amelyben minden számban aranyoszeiki folklórt tett közzé.

A város közéletében visszatérő téma a múlt emlékét tároló és láthatóvá tevő múzeum szervezésének szükségessége. Legelőbb K. Weress Sándor teszi szóvá a múzeum hiányát. Torda és környéke bőven kínálja a múlt nyomait: „Napról napra merülnek fel új meg új feliratos kövek, melyeket egykedvűen illesztünk be pinczéink falába, épületeink fundamentomába, melyek díszére válnának sok külföldi múzeumnak. [...] Valóban Torda város nagy múltját hazudtolná meg, s műveltségéről állítana ki szegénységi bizonyítványt, ha továbbra is vétkes közönnyel nézné a leginkább ő reá végtelen fontossággal bíró régiségek széthordását, elzüllését és megsemmisítését.” (*Állítsunk megyei múzeumot. Aranyosvidék* I. [1891] 28. 9.) A vidéken tartózkodó Jankó János is nehezítette a múzeum hiányát. (*Aranyosvidék* II. [1892] 33. 14.)

A tordai színpadokon a világháborút megelőző évtized során megjelenített eszmék szervesen integrálódtak a korabeli, jellegzetesen magyar közélet eszmerendszerébe. A produkciók kezdeményezői tordai színpadokon olyan eszméket állítottak a tordai közönség elé, amelyek a monarchia területén a vallásos, a politikai, a nemzeti múlttól, valamint általában az életről való közgondolkodásban napirenden voltak. Az értékek, eszmék, érvek terjedése változást hozott az életvitelben, a kapcsolattartásban, a mindennapokban. A mindennapok pragmatikus cselekvései közé épülve az élőképek bemutatása és megtekintése értékekkel és eszmékkal való időzésre ösztönözte a város lakóit. Az élőképek előkészítése és bemutatása a város társadalmában olyan élményközösséget hozott létre, amelynek tagjai együtt élték át s utólag magukban tárolták a színpadi produkció látványát és üzenetét. A produkciók jelentősen hozzájárultak az eszmék populáris kultúrába való átültetéséhez. Az eszmék transzpareniciáját a narratív keret biztosította. A minden esetben előadott kerettörténet követhetővé tette azokat az okokat, ok-okozati összefüggéseket, emberi-intézményi kapcsolatokat, helyzeteket, amelyekben az eszme mobilizáló vagy bénító erőként fejtette ki hatását.

2. A helyi társadalom szerkezetében megjelentek, megtelepedtek, kontextualizálódtak, azaz szóhoz és tekintélyhez jutottak az eszméket, az értékeket és az érveket termelő és for-

galmazó specialisták. A városban megjelentek a mérnökök, akik az új technikai kultúrát gyakorolták és népszerűsítették. A tanárok és az orvosok kiléptek intézményük falai közül, népszerűsítették a tudásukat. Az időtállóknak bizonyuló vármegyei és városi sajtó hétről hétre témákat kínált a meditációhoz és a társalgáshoz. A színészek hamar belopták magukat a tordaiak szívébe.

Kiket láttak a tordaiak a színpadon, amikor félrelibbent a függöny, s az élőkép életre kelt? Tordaiakat: szomszédokat, ismerősöket, közéleti személyeket. Tulajdonképpen ez is vonzóvá tette a bemutatót. Ezeknek az embereknek ismerték mozdulatait, testhordozását, életét, életterét, szokásait, szociális miliójét. Színpadi teljesítményüket az tette hatásszá, emlékezetessé, hogy ismerős volt vagy szokatlan. Aki ritkán áll pódiumra, s aki ismerősei jelenlétében alakítja („személyesíti”) Kossuth Lajost vagy Jézust, azt hosszú időn át elkíséri az alakítás. Míg a rendszeresen játszó színész teste médiummá válik, amelyen áthaladnak a jelentések, az egyszer-kétszer a saját társadalmi közegében alakító alkalmi színész testén fennakad az alakítás, hozzákötődik a szerep. Mondhatni, betelepíti környezetébe az alakított személyt, s az általa reprezentált eszmét.

Az ősz Peterdit alakító Sipos Béla az Egyesült Kisegítő takarékpénztár főkönyvelője és cégjegyzője volt, presbiter az ótordai egyházban. 1907-ben a Tordai Dalkör titkává választották. Fellépésekor 45. életévében járt. Bornemisza Lujza, a *Feltámadás* című élőkép szereplője Bornemisza Gyula, a város főkapitányának, a zeneegylet elnökének felesége volt. A férj a festőművészet rajongója volt. Javaslatára a kaszinó választmánya 1907-ben megfogadta, hogy a bevételéből évente 200 koronát „magyar festői művek” vásárlására tesz félre. (*Aranyosvidék* XVII. 4. 1907. jan. 26. 4.) Ugyanitt szerepelt Málnássy Kristófné Tutsek Rózsika, aki a Keszi Harmath és a Tutsek család leszármazottja volt, Keszy Harmath Lujza íróno unokahúga. Az *Árpádházi Szent Erzsébet* című élőképben fellépő Lovassy Viola férjét 1907-ben választották a vármegye alispánjává, Polonyi Sándorné köztisztviselőben álló fűszer- és vegyeskereskedő felesége volt, Széplaky Ödönné úrhölgy férje királyi ügyész és a Magyar Védő Egyesület társelnöke volt. Társaságukban Lőrinczy Ákos tiszti ügyész is színpadra lépett.

Amikor Madarász Viktor festménye került színpadra, Erdélyi Elemér főszolgabíró Erzsébet nevű felesége alakította. A *szabadság apoteózisában* Kossuth Lajost Sterl Gyula cukrászkereskedő személyesítette, a Petőfi Sándort alakító Nagy Gyula a város népszerű színjátékosja volt, civilben fodrász. 1906-ban a *Zrínyi Ilonát elszakítják gyermekeitől* élőképen Zrínyi Ilonát gróf Bethlen Sándorné Bethlen Mária, a vármegye főispánjának felesége alakította. A gyermek Rákóczi Ferenc Lovassy Lacika volt, akinek apját 1907-ben választották alispánná. II. Rákóczi Ferenc fejedelmi beiktatásának jelenetében színpadra állt dr. Vertán Endre ügyvéd és országgyűlési képviselő felesége, a korábban már megismert Bornemisza Lujza, Lovassy Viola, az alispán felesége. A *Tengerihántásban* a paraszttgazdát Sipos Béla alakította, 54 évesen. Színpadon állt a felesége is, akárcsak Zilahi Sebestyén Andor polgármester felesége, a főkapitány fia, ifj. Bornemisza Gyula, a főispán fia, Lovassy László.

3. A város életében megjelentek azok a kitalált hagyományok, amelyek a számban gyarapodó, műveltségben, foglalkozásban és lakhelyben differenciálódó lakosságot ismételtén összerelték és egybehangolták.

A kitalált hagyományok először a vasárnap szerkezetébe illeszkedtek be. Az egyház mint történeti intézmény a vallásos szertartásokat megnyitotta a polgári eszmék felé, az eszmék propagálására. Ünnepi istentiszteletek keretében került sor olyan vallás-, egyháztörténeti, valamint történelmi megemlékezésekre, amelyek közéleti személyeket integráltak, a helyi értelmiség tagjainak adtak szót, valamint művészeti alkotásokat szólaltattak meg a templomban. Hasonlóképpen, az iskola is kitérte kapuit a város lakossága előtt. Színes alkalmi programokat kínált az iskola tanulóinak; a tanulók által bemutatott műsorok az iskolába vonzották a családtagokat; több iskola délutáni tudománynpszerűsítő előadásokat kínált az érdeklődőknek.

A város társadalmi-közművelődési élete látványosan szerkezetváltozáson ment át. Amikor a közművelődési programok tartalma bővült, valamint az események száma felduzzadt, egyrészt a vasárnap expanziója történt meg (a vasárnap kiterjedt a megelőző napra, szombatra), valamint célba vették a hétköznapi munkaidőn kívüli időszakait. A késődélután és az este a város társadalmának bizonyos rétegeiben közösségi életre, művelődésre fordítható idővé vált. Ez az új közművelődési program részben a sátoros ünnepek, részben pedig az iskolai oktatás, valamint az évfordulók időszakát vette igénybe. A közművelődési élet az ünnepnapokon, valamint a nyári szezonban szünetelt.

Egyes ünnepek továbbéltek, mások tartalomban és szerkezetben módosultak valamint új ünnepek jöttek létre. A város életében megmaradtak egyes, a földműves életformában gyökerező hagyományos ünneplési szokások. A lakosság túlnyomó része földműves foglalkozást, valamint rurális életvitelt gyakorolt. A szüret, a disznóvágás, a névnapozás, a vásárnap, a farsang nem csupán az ő, hanem a polgárosodott városlakók életében is megőrizte fontosságát.³¹⁴

A kitalált hagyományok egyik része korábban is létező terekben zajlott. De épp ebben az időszakban megszülettek a városban az ünneplés terei. Ilyen térére változott a város főtere (átmeneti jelleggel a Vallásszabadság tér), a Bethlen Gábor tér, a Kossuth tér, a Deák Ferenc tér, a Széchenyi liget. A város rendre alakította ki a népes közönség befogadására alkalmas helyiségeket. Az első ilyen terem volt a megyeház és a városház díszterme, valamint a Vigadó. A két díszterem egyenként 100-150, a Vigadó nagyterme bármilyen rendezés közepette legalább 200 személy befogadására volt alkalmas.

4. Gomba módra szaporodtak azok az egyletek, egyesületek, amelyek szociális-anyagi támogatást biztosítottak, továbbképző, közművelődési és sporteseményeket hirdettek. A korábban említett egyesületek, egyletek sorát a következőkkel folytatjuk. A Tordai Iparosok Önképző Egylete műsoros esteket szervezett, amatőr színjátszást gyakorolt, táncesteket hirdetett. Dalkör, akárcsak a Zeneegylet különböző rendezvényeken lépett fel, de

³¹⁴ András napon a hivatalok és a város lakossága patriarchális hangulatban köszöntötték fel Lovassy Andor alispánt, Zilahy Sebess Andor polgármestert, dr. Vertán Endre ügyvédet, országgyűlési képviselőt, dr. Balázs András plébánost. Az 1910-es években dr. Vertán Endre híres volt szüreti vendégszeretetről, a szőlőben megterített asztalokkal várta a zenészeket, a tisztelőit és barátait. Farsangi összejövetelt a nőszövetség és a különböző iparegyletek rendszeresen szerveztek.

maga is kezdeményezett nyilvános énekesteket. A kereskedők Rákóczi asztaltársasága célja szerint a vasárnapi munkaszünet mellett militált; tagjainak összejöveteleket szervezett, városi szinten Rákóczi emlékezetét tartotta ébren. A kereskedők olvasó- és társalkodó egyletet is működtetett. A Függetlenségi és 48-as kör bállokba hívta a város lakosságát. Az ótordai Kálvin szövetség vallásos tartalmú és kulturális rendezvényeket szervezett, városi helyszíneken, nagy érdeklődés kíséretében. A Székely Társaság társas estélyeket hirdetett a vigadóba. Az Önkéntes Tűzoltó testület táncestéket, műsoros estéket szervezett. A Sport Club elsősorban testedző programokat hirdetett.

5. A művészi médiumok antropológiája által alkalmazott tipológiában az élőkép a színház és a fotográfia közé helyezhető be. Hans Belting a két művészetet az előadott és a megállított kép metaforával írja le.³¹⁵ A színház az élmények keltésére a testet aktivizálja, a fotográfia pedig stoppolja azt. Az élőkép színházművészet olyan értelemben, hogy az élő testet helyezi a színpadra; a fotográfia az exponálást követően a testet eliminálja, helyettesíti. Ugyanakkor az élőkép színházművészet olyan értelemben, hogy a néző maga tapad rá a látványra; a fotográfia a testet a kamera technikájával teszi láthatóvá. A színházművészetben belül azonban az élőkép sajátos ábrázolási technika, minthogy a testet kimerevítí, a mozgást megállítja, ami az eljárást a fotográfiához közelíti, a fotográfiától azonban abban is különbözik, hogy a test színházi jelmezt visel, szerepet alakít. Ezen sajátosságainál fogva az élőkép valóban kép is volt, színes, figyelmesen megszerkesztett életkép, tabló.

A tordai színpadokon bemutatott élőképek a bemutató perceiben ismert személyeket exponáltak. A rendezői koncepcióhoz igazodó sajátos öltözet viszont vallásos és történelmi helyzetekre terelte a jelenlévők figyelmét. Tervezésébe, kivitelezésébe színházi jelmeztervező és szabó hiányában családtagok, barátnők, a város tapasztalt női szabói voltak bevonva. A kolostori, a fejedelmi, a nagyúri környezet ruhaviseléséről, tárgypopulációjáról élénk találgatások folytak. A ruhadarabok és a kellékek összeválogatásához különböző családok használati tárgyai, ruhadarabjai szolgáltak alapul; a színpadon ismerős tárgyak kerültek egy új, konceptuális kontextusba. Próbaterem és öltöző, sminkes hiányában a tordai polgároknak a megjelenített szerepbe való átvedlése családtagok, barátok, ismerősök, papok és tanárok közös tanácskozása és közreműködése segítségével, hosszasan történt meg.

A forrásokban megtalált élőképek előképének megkeresésére irányuló igyekezetünk azt bizonyítja, hogy az élőképek reprodukív eljárást alkalmaztak. Az eszmék képi kidolgozása egyrészt emblematikus vizuális reprezentációkhoz igazodott. Ez könnyítette meg a földművelő-állattartó-iparos-polgári életvitelben idegen gesztusok begyakorlását és kivitelezését, a közönség részéről pedig memorizálását és reprodukálhatóságát. S amennyiben az alakítások valóban emlékezetesek maradtak, új testtechnikát, vagy a bizonyos technikák új módját, stílusát honosították meg a tordai környezetben.

³¹⁵ Hans Beltinget idézi, és a kérdést szintén felveti Ungvári Zrínyi 2006, különösen 115.

A gesztusok egyértelműek, kidolgozottak, expresszívek, valamint patetikusak voltak. Egyik csoportjuk történetinek-történelminek nevezhető, amelyek az ország vagy az országvezetők sorsát meghatározó, befolyásoló mozdulatok. Ilyen az ország vezetője (Mátyás, Rákóczi, Kossuth) iránti tisztelet (Peterdi), a feudális ország integritását fenyegető ellenséggel szembeni elutasítás (Izabella királynő, Zrínyi Ilona), az országért és a szabadságért való áldozathozatal (Petőfi, Kossuth), az országtörténelem fordulópontjában való részvétel (Rákóczi, Petőfi), az áldozatos munka, élet utáni megdicsőülés (Jósika, Petőfi) gesztusa. A gesztusok másik csoportjába tartoznak a biblikus-legendai gesztusok, valamint a transzcendens kommunikáció gesztuscselekvései: a szent (Krisztus, Erzsébet) vagy a mitológiai lény (nemtő) figyelme, a felemelés, a védelmezés, a bátorítás gesztusa, a szentek tiszteletének, a kegyelemkérés gesztusa (Szent Imre), a vallásos öröm felszabadító hatása (szent asszonyok a sírnál, feltámadás). Az állóképek egy egész különálló csoportja a terhelő indulatok által dominált testet állították ki, a bűn, a bűntudat, a szerelmi bánat alatti összeroskadást (Kund Abigél, Szép Ilonka, Dalos Eszti és Tuba Ferkó). A testtechnikák tehát a liberális konzervatív eszméket, az országért, a szabadságért vállalt áldozatot, a vallásos lelkesedést, a kiegyensúlyozott, bölcs nyugalmat tették percekre láthatóvá.

A vizsgált korból nem áll rendelkezésünkre egyetlen felvétel sem tordai élőkép-be-mutatóról. A Szociális misszió nevű katolikus szövetség 1932-ben rendezte meg a *Képek a magyar dal történetéből* című élőkép sorozatot. Az ekkor készült fénykép a falusi fonó jelenetét, a parasztdal egyik kontextusát örökítette meg. A 18 alakos kompozíción három generáció van jelen, nők és férfiak. Az öltözetdarabok közül azonosítható a hímzett női ing, a férfi harisnya és posztókabát, továbbá a stilizált kötény, mellény, szoknya és kendő. Az asszonyok kezében orsó és guzsaly. A három központi asszony a fonás gesztusait reprodukálja, pörgeti az orsót, seríti a fonalat. Két férfi a serény asszonyok mellett szolgálatkészen vár arra, hogy az elejtett orsót feladhassa. Két fiatal enyelegve pillant egymás szemébe. Kétoldalt egy-egy pár táncra készen várakozik a dal felcsendülésére.

15. A magyar dal története: fonóban. (Élőkép, Torda, 1932)

A sarokban ülő idős nő felügyel a hagyományra, a három gyerek pedig nyitott szemén szívja magába a látottakat. (15. kép)

6. A szórványos színháztörténeti utalások az ókori görög színjátszás egyik technikájára mutatnak. Az *ekküléma* (*exósztra*, *exostra*, „kigördíthető”) „alacsony, masszív, sokszor síneken gördíthető faalkotmány volt, gyakran oszlopos baldachinnal, néha festett tájdíszlettel”. Az előadás egy epizódját merevítette ki és hozta be állóképben, amely fontos volt, vagy más helyszínen játszódtott le, vagy amelynek előadása nehézségbe ütközött volna (pl. gyilkosság) (Staud 1972).

Művelődéstörténeti fejlődésvonal nélkül látjuk viszont az élőképet a *Világirodalmi Lexikon*ban. Ez alkalommal „a látványosságok egyik fajtája”, amelyet több személy egy terv szerinti beállítása eredményez. Alkalmazása az i. e. 5. századtól ismeretes. A 19. században, Franciaországban közkedvelt művészeti kifejezési forma volt. A szócikk tudósa szerint „hamarosan műkedvelő színjátszók szórakozásává vált” ([n. n.] 1972).³¹⁶

³¹⁶ 19. századi kolozsvári élőképekről: Tar 2014.